

Covid-19 Krizi Sürecinin Kadınların Kayıt Dışı İstihdamına Etkileri

The Effects Of The Covid-19 Crisis Process On The Informal Employment Of Women

Elif Özlem ÖZÇATAL¹, Pelin GÜVEN²

Öz

Çalışmanın amacı, Covid 19 krizi sürecinin kadınların kayıt dışı istihdamına etkilerini toplumsal cinsiyete dayalı boyutları çerçevesinde, ilgili literatür ışığında incelemek ve ortaya koymaktır. Araştırmanın sonuçları, Covid-19 krizi sürecinde kadınların işgücü piyasasında yaşadıkları ve gittikçe derinleşen temel sorun alanlarının başında gelen kayıt dışı istihdam konusunda farkındalık yaratma ve bu sorunun çözümüne yönelik, toplumsal cinsiyet eşitliğini temel alan politika önerilerinin geliştirilmesine ışık tutacak olması bakımından önem arz etmektedir. Araştırmanın temel bulgularına göre, kadınlar istihdama katıldıkları kayıt dışı çalışma biçimlerinin (ev işçiliği, sanayiye yönelik ev eksenli işler gibi) hem ataerkillik, toplumsal cinsiyetten beslenen özelliklerinden kaynaklı kırılganlığı hem de bu işlerin yüksek düzeyde karantina önlemlerine duyarlı olması nedeniyle büyük istihdam ve gelir kayıpları yaşamışlardır. Salgın önlemlerinin hafifletildiği süreçte ise ortaya çıkan eğilimler Covid-19 krizinin kadınlar için iş gücü piyasasında adeta bir kayıt dışına katılım döngüsü-çıkması yaratma potansiyeline işaret etmektedir. Bu ise kayıt dışı istihdama katılımın kadın için daha da artacağı anlamına gelmektedir. Covid-19 kriz süreci kadınların kayıt dışı işlerdeki kötü çalışma koşullu işleri ve toplumsal cinsiyet eşitsizliğini kalıcılaştırmaktadır. Kayıt dışı istihdama yönelik olarak, çalışanların istihdam biçimlerinin yasal düzeyde tanınması; çalışma biçimlerinin, sosyal güvence kapsamına alınması, ücret güvencesi gibi tüm çalışma koşullarının yasal çerçevede düzenlenmesi acil bir gerekliliktir. Kadınlar özelinde bu politika ve programlar, aynı zamanda kadınlara karşı toplumsal cinsiyetçi tutumları dönüştürme, ücretsiz bakım-ev işlerinin ve kadınların iş gücü piyasasında üretim etkinliklerini toplumsal yaşamda daha görünür ve değerli kılacak ilke ve uygulamalar çerçevesinde tasarlanmalıdır.

Jel Kodları: D31, E26, J16, O17

Anahtar Kelimeler: Covid-19 krizi, ataerkillik, toplumsal cinsiyet, kadın istihdamı, kayıt dışı istihdam

Abstract

Aim of study is to examine and reveal effects of Covid 19 crisis process on women's informal employment within the framework of gender-based dimensions, in the light of relevant literature. Findings of study are also important in terms of raising awareness about informal employment, one of main problem areas women experience in labor market during Covid-19 crisis, and also in terms of shedding light on development of policy proposals based on gender equality for solution of the problem. According to main findings of research, women have experienced great employment and income losses due to fragility of informal forms of work they participate in employment (such as domestic work, home-based jobs for industry) due to their patriarchy and gender-based characteristics, and sensitivity of these jobs to high level of quarantine measures. Trends emerged during the easing of epidemic measures point to potential of Covid-19 crisis to create a cycle of informal participation in labor market for women. This means that participation in informal employment will increase even more for women. Covid-19 crisis process perpetuates women's poor working conditions and gender inequality in informal jobs. For informal employment, legal recognition of informal employment, inclusion of these forms of work in scope of social security, and implementation of legal arrangements for all working conditions, especially wage security, should be carried out urgently. Specific to women, these policies and programs should be designed within the framework of principles and practices that will transform gendered attitudes towards women, render unpaid care-housework and women's production activities in the labor market more visible and valuable in social life

Jel Codes: D31, E26, J16, O17

Keywords: Covid-19 crisis, patriarchy, gender, female employment, informal employment

¹ Doç. Dr., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, elifozlem.ozcatal@gop.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-7737-5810

² Dr. Öğr. Üyesi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Turhal Uygulamalı Bilimler Fak., Bankacılık ve Sigortacılık Böl. pelin.guven@gop.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-9188-5283

1. Giriş

Sürmekte olan Covid-19 salgını, yarattığı etkiler açısından bir sağlık krizi olması sınırlarını aşarak toplumsal yaşamın her alanında sorunlara neden olmuş ve derin bir ekonomik kriz ortaya çıkarmıştır. İş yerlerinin kapatılması, seyahat yasakları ve bunun getirdiği hareket kısıtlaması tedbirleri ile mal ve hizmetlere olan talebin ve girdi arzının düşmesi, tüketim davranışlarındaki değişiklikler, piyasada ortaya çıkan likidite yetersizliği ve belirsizlik dünya genelinde ülkelerde ekonomik durgunluğa neden olmaktadır (WB, 2020). Ekonomik alandaki en şiddetli etkileri ise iş gücü piyasalarında ortaya çıkmıştır. Hastalığa neden olan virüsün hızlı yayılımını önlemek için uygulanan tedbirler, mal-hizmet üretimini tamamen ya da kısmen durdurmuştur; istihdam edilenler, ücretsiz izne çıkarılma, haftalık çalışma saatlerinin düşmesi, işten çıkma-çıkartılma gibi pek çok olumsuz durumla karşı karşıya kalmışlardır. Bu süreçte işsizlik oranları artmış, gelir kayıpları-iş kayıpları yaşanmış, iş gücüne katılım azalmış, küresel düzeyde milyonlarca çalışan iş ve gelir kayıpları yaşamıştır. Bununla birlikte krizin etkileri iş gücü piyasasında yerleşik yapısal dezavantajlara sahip çalışan kesimler üzerinde daha fazla olumsuz etkiler yaratmaktadır. Bu kesimlerin başında kadınlar gelmektedir. Covid-19 krizinin iş gücü piyasaları üzerindeki olumsuz sonuçları, kadınları erkeklerden daha fazla etkilemektedir (Sarker 2020; Foley & Cooper, 2021; Chauhan, 2021; Craig & Churchill, 2021). Covid-19 krizinde kadın iş gücü, işlerini hızla kaybetmişler; gıda ve gelir güvencesizliğine maruz kalmışlardır. Kadınlar, salgın öncesinde erkek nüfusa kıyasla iş gücü piyasalarında daha düşük istihdam, daha düşük ücretler, düşük sosyal güvence ve daha düşük eğitim seviyeleri gibi yerleşik yapısal dezavantajlara sahipti. Bütün bunlar, salgın öncesinden devam eden kökleşmiş toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin neden olduğu iş gücü özellikleri olarak kadınları iş gücü piyasalarında erkeklere göre ikincil bir konuma yerleştirmekteydi. Bunun bir uzantısı olarak kadınlar iş gücü piyasasında toplumsal cinsiyet, ataerkillikten beslenen dezavantajlı-ikincil iş gücü özellikleri üzerine kurulmuş kayıt dışı çalışma biçimlerine yoğun olarak katılmaktadır. Covid-19 krizi ise kadın iş gücü için toplumsal cinsiyetin getirdiği bu eşitsizlikleri daha da derinleştirmiştir. Kadınlar ikincil konumlarıyla ilişkili olarak iş gücü piyasalarında erkeklere göre genellikle kayıt dışı, güvencesiz işlerde çalıştıkları için bu durum Covid-19 krizi nedeniyle ortaya çıkan gelir ve iş kayıplarından daha fazla etkilenmelerini getirmiştir. Kadınlar hem kayıt dışı istihdamın içsel kırılabilirliği hem de yüksek düzeyde kayıt dışı işlerin salgın önlemlerine

daha duyarlı olması nedeniyle daha geniş olumsuz istihdam etkilerine maruz kalmaktadır (Alvarez & Pizzinelli, 2021: 4).

Bu çalışmada, ilgili literatür ışığında Covid-19 krizinin kadınların kayıt dışı istihdamındaki etkileri, toplumsal cinsiyet bağlamında incelenmektedir. İşgücü piyasasına erişim imkanları, dolayısıyla katılımları daha sınırlı olan, katıldıklarında ise dezavantajlı konumda bulunan kadınlar açısından Covid-19 krizinin etkilerinin kapsamlı şekilde incelenmesine ihtiyaç vardır. Kadınlar için Covid-19'un yol açtığı zararlar konusunda farkındalık yaratılması ve bu zararları tazmin etmek için politika önerilerinin geliştirilmesi için bu araştırmaların yapılması bir gerekliliktir. Çalışmada ilk önce kadın ve kayıt dışı istihdam arasındaki ilişki, daha sonra sırası ile Covid-19 krizinin kadın istihdamına ve kadınların kayıt dışı istihdamına etkileri toplumsal cinsiyet boyutu ile incelenmekte ve sonuç bölümünde politika önerileri sunulmaktadır.

2. Kavramsal Çerçeve: Kayıt Dışı İstihdam ve Kadın

İşgücü piyasasının en temel sorunlarından birisi kayıt dışı istihdamdır. Kayıt dışı istihdam, en genel tanımıyla belirli bir sosyal güvenlik sistemine kayıtlı olmadan çalışan kesim olarak belirtilmektedir. Kayıt dışı istihdam, işverenlerin çalıştırdıkları kişilerin çalıştıklarına dair bilgileri, yasal mercilere bildirmemesiyle bu kişilerin sosyal güvencesiz olarak çalışmalarına neden olmaları sonucu ortaya çıkmaktadır (Jahan vd., 2020). Kayıt dışı istihdam, çalışanların yeterli çalışma standartlarına sahip olmadan, asgari yaş haddi, asgari ücret hakkı, fazla mesai ücreti ve işyeri çalışma standartları gibi konularda düzenlemelere uyulmadan, sosyal güvenlik ve vergi gibi unsurların eksik ödendiği veya hiç ödenmediği istihdam türüdür (İlgin, 1995: 39). Kayıt dışı istihdamın ekonomi ve toplum açısından en önemli olumsuz etkisi vergi gelirleri ve sosyal güvenlik prim ödemeleri kayıpları nedeniyle kamu gelirleri üzerinde olmaktadır. Artan kayıt dışı istihdam, işverenlerin sosyal güvenlik ödemelerini azaltmakta, bu ise kamunun geliri yeniden dağıtmak için kullanacakları daha az kaynağa sahip olduğu anlamına gelmekte (örneğin, altyapı ve kamu eğitime ve refah programlarına yapılan yatırımlar), bu da daha yüksek gelir eşitsizliğine neden olmaktadır. Kayıt dışı istihdam nedeniyle vergi ve sosyal güvenlik tabanlarındaki düşüş, daha yüksek bütçe açıklarına ve vergi oranlarının artmasına neden olmaktadır (Schneider & Enste, 2000). Bu durum kısır döngü yaratmakta; yüksek vergi oranları firmaları ve bireyleri kayıt dışı ekonomide kalmaya veya kayıt dışı ekonomiye geçmeye teşvik etmektedir (Elgin & Elveren, 2019: 6).

Kayıt dışı istihdamın çalışanlar açısından etkisi ise çok düşük ve düzensiz ücretler nedeniyle çalışan yoksullar yaratma potansiyeli taşımaktadır. Kayıt dışı istihdamın istatistiksel ölçümü zordur. Yapılan çalışmalarda, bu oran yaklaşık hesaplanmakta; boyutları kesin olarak belirlenememektedir. Kayıt altına alınamayan bu istihdam çeşidi, ekonomik (üretim) faaliyetlerin kurumsallaş(a)maması anlamına gelmekte; çalışanlar, sosyal güvenlik kapsamı dışında, yasal düzenlemelerin güvencesinden uzak, iş kazası-meslek hastalıkları riskine karşı korunmasız, emeklilik olanağı olmadan düşük ücret gibi olumsuz koşullarda çalışmaktadırlar (Aşkın & Aşkın, 2018: 296). İşsizlik başta olmak üzere gelir dağılımındaki adaletsizlik, yoksulluk, vergi-sigorta prim oranlarının yüksekliği, ücret gelirleri üzerindeki mali yük, vergi denetimindeki etkinsizlik, bir işçinin işverene maliyeti gibi nedenler kayıt dışı istihdama yol açmaktadır (Dam vd., 2018: 298-300).

Kayıt dışı çalışma; kadınların daha yoğun olarak yer aldığı bir çalışma biçimidir. Dünya genelinde istihdam sürecinde erkek istihdamının (%71,4) çok gerisinde bir yere sahip olan kadınlar (%45,3), kayıt dışı istihdamda daha fazla (%58,1) yer almaktadır (ILO, 2019: 54, UN, 2020: 5). Kayıt dışı çalışma, kadınlar için imalat-sanayi, -tarım- veya hizmet sektöründe güvencesiz olarak çalış(tırıl)maya karşılık gelmektedir. Ev eksenli veya küçük üretim birimlerinde sosyal güvencesiz olarak çalışan kadınlar da bu kapsam içinde ele alınmaktadır (Beneria, 2003: 138). Örneğin, konfeksiyon veya elektronik sanayinde ev eksenli çalışma (endüstriyel ev eksenli çalışma) ile atölye tipi küçük üretim birimlerinde toplu çalışma bu kapsamda değerlendirilmektedir. Bu çalışma biçimi, kadınların iş gücü piyasasında sosyal güvence kapsamı dışında yer aldıkları pek çok istihdam çeşidini kapsamaktadır. İşyerlerinde kayıtsız-sosyal güvencesiz ücretli istihdam, ev eksenli çalışma (sanayide gıda, hazır-giyim, elektronik montaj işlerinde evde parça başına yapılan işler), çağrı merkezleri ve veri girişi gibi hizmet sektörü işlerinde sosyal güvencesiz çalışma, ev hizmetlerinde çalışma, sokakta satılabilecek ürünler hazırlama, pazar veya sokak satıcılığı, seyyar satıcılık gibi işler bu bağlamda değerlendirilmektedir.

Kadınlar, -erkeklerden farklı olarak- sosyo-kültürel (toplumsal cinsiyet, ataerkillik), demografik (eğitim gibi) ve makro ekonomik (küreselleşme, neo-liberal politikalar) kaynaklı pek çok talep ve arz faktörleri nedeniyle kayıt dışı işlerde, orantısız bir şekilde istihdam edilmektedir. Toplumsal cinsiyete göre asıl gelir getiricinin erkek olması nedeniyle düşük ücretli çalışmaya razı ol(un)ması; uzun çalışma saatlerine, sigortasız çalışmaya ses çıkarmayan

iş gücü piyasasının uysal bireyleri olması, kadınların iş gücü piyasasında daha düşük ücretle çalıştırılma ve işten ayrılmayı daha kolay kabullenmeleri kadınlar için kayıt dışı çalış(tırıl)manın nedenleridir (Şener, 2012: 55). Kadınların evlilik, çocuk doğurma gibi nedenlerle işten ayrıldıkları öne sürülmekte; kadınlara geçici ve yedek iş gücü olarak bakılmaktadır. Eşlik ve annelik sorumlulukları, kadınların iş gücünün yedek elemanları görülmelerine yol açmaktadır. Bu sorumluluklar nedeniyle her an işten ayrılacaklarına yönelik işverenler tarafından yapılan değerlendirmeler ve kadın her ne kadar çalışsa da kocasına, babasına bağımlı olduğu şeklindeki ataerkil zihniyet kalıpları, kadınların sigortasız çalıştırılma gerekçelerini oluşturmaktadır (Özçatal, 2011: 30; Aşkın, 2015: 55). Diğer taraftan kadınlar, ev işleri ile piyasa işlerini dengelemek için kayıt dışı istihdamda yer almaktadır. Kadınlar için istihdama katılmada en büyük zorluk ve iş gücü piyasasındaki cinsiyet eşitsizliklerinin temel nedeni, 2,5 kat daha fazla ücretsiz ev işleri-bakım işleri yapmalarıdır. Toplumsal cinsiyetten kaynaklı bu eşitsiz iş yükü karşısında kadınlar ev ve iş yaşamı dengesini sağlamak için -ev eksenli gibi- kayıt dışı çalışmaya zorunlu olarak katılmaktadır (Çağatay vd., 2017; Elgin & Elveren, 2019). Kadınların eğitim olanaklarından yeterince yararlanamamaları³ nedeniyle mesleki becerilerinin eksik olması, eğitim düzeylerinin düşüklüğü de güvencesiz, zorlu şartlarda ve düşük ücretli işlerde çalışmayı kabul etmelerini, dolayısıyla kayıt dışı istihdama katılımlarını arttırmaktadır (Aşkın, 2015).

Kadınlar için kayıt dışı çalışmanın önemli bir diğer kaynağını küreselleşme ve neoliberal politikaların uygulanması oluşturmaktadır (Beneria, 2001: 18). Neoliberal politikaların uygulamaya geçirildiği küreselleşme sürecine ülkelerde kadınların iş gücüne artan katılımını ifade eden emeğin kadımlaşması (feminizasyonu)⁴ kayıt dışı çalışmayla doğrudan ilintilidir. Bu kavram, kadınların ücretli işlere artan katılımına ve bu katılımın daha çok olumsuz çalışma koşullarının olduğu kayıt dışı çalışma biçimlerinde olmasına atıfta bulunmaktadır (Standing, 1989; Anker, 1998). Kavram, yaşanan süreçte küresel düzeyde erkek işlerine oranla kadın işleri

³ Erkek çocukları, ailenin refahının ve geleceğinin garantisi olarak görülmektedir. Bu nedenle, erkek çocukların eğitim ve öğretim olanaklarını kullanımı kolay olmaktadır. Kız çocuklarının 'evinin kadını' olacaklarına yönelik yerleşik ataerkil toplumsal düşünce, kız çocuklarının eğitim ve öğretim yoluyla meslek edinmelerine gerek olmadığı şeklindeki görüşlerin gelişiminde etkilidir

⁴ Ülkelerin ihracata yönelik sanayileşme politikalarına geçişi ile birlikte, erkeklerden daha düşük ücretlerle çalışan kadınların emeğine olan talep artış göstermiştir. İhracat üretimi, hizmetler, taşeronluk ve ticari tarım gibi faaliyetlerin büyümesiyle bağlantılı olan bu eğilim hem emeğin sağlayıcıları olarak kadınları hem de çalışma koşullarının kötüleşmesini ifade ederek emeğin feminizasyonu olarak açıklanmaktadır (Standing, 1989).

olarak tanımlanan düşük ücretli, güvencesiz, düzensiz işlerin arttığını vurgulamaktadır. Artan iş olanakları özellikle ihrac ürünleri işleme bölgeleri, çokuluslu şirketler için oluşturulan taşeron zincirlerinde ve kayıt dışı sektörde gerçekleşmiş; bu alanlardaki işlerin özellikleri olan uzun çalışma saatleri, sağlıksız çalışma koşulları, düşük ücret seviyeleri ve cinsiyete dayalı ayrımcılıklar kadın işlerinin tanımlayıcı özellikleri haline gelmiştir (Çağatay, 2001). 1970'lerin sonlarından bu yana küreselleşmeye uyum adı altında uygulanan neo-liberal politikalar ile ekonomik yeniden yapılanma sonucu birçok ülkede kadınların iş gücüne katılımı çok artmıştır. Yaşanan süreçte ticaretin serbestleştirilmesi rekabeti arttırmıştır ve böylece kayıtlı sektördeki firmaları maliyetlerini düşürmeye zorlamıştır. Firmaların bu bağlamdaki ilk tercihi vergi ve sosyal güvenlik primlerinin yükünden kaçınmak şeklinde gerçekleşmiştir. Firmalar, vergi ve sosyal güvenlik primlerinin yükünü azaltmak için ekonomik faaliyetlerini hükümet düzenlemelerinden saklayarak ve esas olarak da iş gücünden kaynaklanan maliyetlerini düşürmeye gitmişlerdir. Küreselleşme sürecinde ticaretin serbestleştirilmesi uygulamaları düşük ücretli işler yaratmıştır, özellikle de gelişmekte olan ülkelerde ücretler aşağı itilmiştir (Elgin & Elveren, 2019: 5). Bu dönemde emek yoğun, ihracata yönelik sektörlerde işverenler, düşük ücretle çalışmaya ve güvencesiz çalışma koşullarına razı iş gücü olan kadın işçileri tercih etmişlerdir. Yeniden yapılanma sürecinde erkekler ağırlıklı olarak kayıtlı işlerde istihdamda kalırken, kadınlar orantısız bir şekilde kayıt dışı işlerde istihdam edilmektedir. Gelişmekte olan ülkeler de kadınlar imalatta tekstil, hazır giyim, deri ürünleri, gıda işleme, elektronik ve otomobil gibi emek yoğun ihracat sektörlerinde uzmanlaşan ekonomilerde yoğunlaşmışlardır. Kadınlar, bu ülkelerde ihracata yönelik işlerde geçici sözleşmelere dayalı, daha düşük ücretli gündelik işler, ev eksenli çalışma gibi kayıt dışı sosyal koru(n)madan yoksun işlerde istihdama katılmışlardır. Küreselleşme ve ekonomik yeniden yapılanmada neoliberal politikaların uygulandığı süreçte kayıtlı ve kayıtsız sektörler arasındaki bağlar güçlenmiş, bu sektörler arasındaki ayırım giderek belirsiz hale gelmiştir. Kayıtlı sektördeki firmalar rekabet güçlerini ve karlarını artırmak için fason ve taşeron üretim ilişkilerine yönelmekte; bu ise kayıt dışılığı ve kötü çalışma koşullarını teşvik etmektedir (Beneria, 2001; Elgin & Elveren, 2019: 12). Tüm bu nedenler, kayıt dışı çalışmaya katılımın kadınlar için erkeklerden farklı özgüllüklerine işaret etmektedir. Bu özgüllüklerin kaynağını, temelde -sosyo-kültürel belirleyici olan-

ataerkillik ve toplumsal cinsiyet oluşturmaktadır. Ataerkil⁵ kültür egemenliğinde ortaya çıkan ilişkiler bütünü, kadınların toplumsal alanda ve iş gücü piyasalarında istihdamını ve istihdamdaki konumunu şekillendirmektedir. İşgücü piyasası, ataerkil kültürel değerleri, kendi fiyat sistemi ve kurumları içine görünmez bir biçimde yedirmektedir. Bunun sonucunda, bir işin erkek işi mi, kadın işi mi olduğu; işyerinde otoriteyi kullanan ve kontrolü yapanların erkek mi, kadın mı olduğu; işten çıkarılma, işte terfi gibi koşullarda önceliğin kadınlarda mı, erkeklerde mi olduğu konularında, kadınlar aleyhine bir süreç işlemektedir (Ecevit, 1998: 269). Bu şekilde, ataerkil sistem ve onun hiyerarşik kurallarını belirleyen toplumsal cinsiyet temelli iş bölümü, kadınların emeğinin kullanıldığı alanları ve kullanılış biçimlerini etkilemektedir. Toplumsal cinsiyet temelli iş bölümüne göre erkek evin reisi ve evi geçindiren asıl kişi; kadın ise ev işlerini yapan, çocuk bakımından sorumlu olan asıl kişidir. Bu nedenle, kadınlar iş gücü piyasasına ya katıl(a)mazlar veya piyasaya katıldıklarında ev işlerinin uzantısı olan işlerde istihdam edilirler. Bu işlerde kadınların ücretleri düşük tutulur, sigortasız çalıştırılırlar; çünkü kadınlar zaten kendilerine bakmakla yükümlü bir kocaya, babaya bağımlıdırlar ve onların ücreti katkı niteliğindeki bir gelirdir. Bütün bu kültürel zihniyet kalıpları, kadın emeğinin değersizleştirilmesine ve işyerlerinde kendilerine ayrımcılık yapılmasını getirmektedir. İşgücü piyasasının toplumsal cinsiyet temelli iş bölümüne dayalı şekillenmesinin sonucu olarak kadınlar, işe başvurudan başlayarak her aşamada cinsiyet ayrımcılığı uygulamaları ile karşılaşmaktadır. Kadınlar, -işveren den aynı işi yapan erkek mesai arkadaşları gibi- eşit ücret ve sigorta talebinde bulduklarında, bu durum kendileri aleyhine sonuç vermekte ve bu nedenle işten çıkarılmaktadırlar. Kadın iş gücüne yönelik gıda ve tekstil-konfeksiyon işletmelerinde çalışan kadınlar üzerine yapılan bir araştırmada kadınların %38,3'ü sigortasız çalıştıklarını, önemli bir bölümü (%55,7'si) işten çıkartmada kadın ve erkek arasında ayrımcı uygulamalar olduğunu, kendileri ile işyerinde aynı işi yapan erkek çalışanlar gibi sigortalı olmak istemenin cezasının işten çıkar(tıl)ma ile sonuçlandığını; evli kadınların eşlerinden dolayı sigortalı olmalarının işveren için sigorta yapmamasının gerekçelerinden biri olduğunu belirtmişlerdir (Özçatal, 2009: 49). Pratikte işyerlerinde ortaya çıkan bu durum, kadınlar için kayıt dışı çalışmanın erkeklerden farklı olarak kadına özgü nedenlerini ortaya koymaktadır.

⁵ Ataerkillik erkeklerin kadınlar üzerinde tahakküm kurmalarını sağlayan hiyerarşik ilişkiler ve erkek erkeğe dayanışmayı içeren toplumsal ilişkiler dizisi olarak tanımlanmaktadır. Ataerkil sistem, toplum içinde gelişen sosyal ilişkilerde erkeğe üstünlük tanır ve erkeği daha güçlü kılar (Walby, 1990; Hartmann, 2006).

Kadın çalışsa da onu bir erkeğe -kocasına, babasına- bağımlı konumda kılan ataerkil zihniyet kalıpları işyerinde de ortaya çıkmakta ve kadını sigortasız çalıştırmanın gerekçesini oluşturmaktadır.

Bunun yanı sıra küreselleşme nedeniyle yoğun rekabetin yaşandığı piyasa koşullarında, işverenler maliyetleri mümkün olduğunca azaltma eğilimi içerisindedir. İşgücü maliyetlerini düşük tutma politikası, değeri düşük emek olarak görülen kadın iş gücünün bu süreçte öncelikli tercih edilmesini getirmektedir. Ataerkil sistemin hiyerarşik kurallarını belirleyen toplumsal cinsiyetin ortaya çıkardığı bağımlı, uysal, itaatli ve öncelikle eve ait kadın tipi, işverenlerin küreselleşme sürecinde yeni-liberal politikaların uygulanmasında gereksinim duyduğu ucuz, sendikasız, pazarlık gücü olmayan iş gücü tipi ile örtüşmektedir (Aşkın, 2015: 57). Böylece kadınların küreselleşme sürecinde iş gücü piyasasına katılımında, kapitalizm ve ataerkil yapı birlikte etkili olmaktadır. Küresel kapitalizm, ataerkillik ile sermaye arasındaki ilişkiyi daha da güçlendirerek bir işçi hiyerarşisine yol açmaktadır. Ataerkillik, bu hiyerarşik örgütlenmede kadınların egemenlik altına alınmasında etkili olmakta; ücret düzeyleri düşük tutulan kadınlar, küreselleşme sürecinde hem erkek egemenliğinin hem de kapitalist üretimin sürdürülmesinde kullanılmaktadır (Hartmann, 2006: 36–37). Ataerkil sistem, toplumsal cinsiyet ve küresel kapitalizm, kadınların ucuz, ikincil ve pazarlık gücünden yoksun, düşük ücretli ve sosyal güvencesiz bir şekilde çalıştırılmaya uygun iş gücü olarak kayıt dışı istihdamda öncelikli tercih edilmesinin koşullarını yaratmaktadır.

Kayıt dışı çalışma biçiminin temel özellikleri, düşük kazanç seviyesi, iş sözleşmelerinin olmaması ve/veya güvencesiz olması, istikrarsız çalışma koşulları, sosyal hizmetlere yetersiz erişim ve yan hakların olmaması, yasa dışı ve/veya yarı yasal çalışmadır (Beneria, 2001: 5). Bu özelliklerinden dolayı kayıt dışı çalışma biçimleri ile kadınlar, üretkenlik ve kazançların düşüklüğü, sermayeye, kamu hizmetlerine, sosyal korumaya ve altyapıya yetersiz erişim ve genellikle beceri eksikliğiyle karşı karşıya kalmaktadır (George, 2021). Tüm çalışanlar için hastalık, kaza, yaşlılık gibi risklere karşı sigortalı olmak çok önemlidir. Çalışanların iş ve sosyal koruma hukukunun getirilerinden yararlanabilmeleri için gerekli koşul; iş gücü piyasasında görünür olmalarını sağlayan sigortalılıktır. Kayıt dışı (sigortasız) çalışma ise kadınlar için, daha az güvence, fazla çalışma ücretinin kaybı, tatil, doğum izni, hastalık ücreti ve emeklilik gibi haklarından yoksun kalmak anlamına gelmektedir.

Kadınların kayıt dışı çalışma biçimlerine ilişkin güvenilir istatistikler yoktur. Kayıt dışı çalışan kadınlar, iş gücüne katılmalarına ve istihdamda yer almalarına karşın kadınların ekonomik-üretken faaliyetleri kurumsallaş(tırıl)madığı için ekonomiye katkıları yokmuş gibi görünmekte ve bu işleri yapan kadınlar iş gücü istatistiklerinde yer almamaktadır (Aşkın & Aşkın, 2018). Kayıt dışı çalışma biçimlerinde kadınların görünmezlikleri, toplu pazarlık kapasitelerini azaltırken onları sömürüye daha açık hale getirmekte; fiziksel güvenlikleri ve sağlıkları açısından çok tehlikeli sorunlara yol açmaktadır (George, 2021). Kayıt dışı istihdamın tüm bu koşulları, kadın için ücretli çalışmanın getireceği yararları engellemekte; ekonomik ve toplumsal alanda ikincil konumunu devam ettirmektedir. Bu tür ücretli işlerde çalışma kadın için güçlendirici bir işlev görmemektedir. Aksine, kadınların sigortasız-sosyal güvencesiz çalış(tırıl)maları, iş gücü piyasasında ezilmelerine, emeklerinin görünmez kılınmasına ve sömürülmelerine yol açmaktadır.

3. Covid-19 Krizi Süreci ve Kadınların İstihdamına Etkileri

Covid-19, bir sağlık krizi olarak milyonlarca insanı kısa sürede enfekte eden, virüsün neden olduğu hastalık durumunun çok ağır ve hayati tehlike riski yüksek küresel salgındır. Bu salgına karşı ülkelerde alınan tedbirler, küresel düzeyde piyasaları etkilemiş; mal ve hizmetlerin arz ve taleplerini düşürmüş, pazar-tedarik zincirleri sorunları çıkmış, tüketim davranışlarında değişiklikler yaratmış, piyasalarda likidite yetersizliği ve belirsizlik ortaya çıkmış ve tüm bunlar ülkelerde ekonomik durgunluğa neden olarak derin bir ekonomik kriz hali yaratmıştır (WB, 2020). Covid-19 sürecinde işyerlerinin ve eğitim kurumlarının kapatılması, seyahat kısıtlamaları, karantinalar, sokağa çıkma yasakları, birçok sektörün durma noktasına gelmesi, bunların diğer sektörler üzerinde de etki doğurması küresel olarak işletmeler ve buralarda çalışanlar üzerinde ani ve çok derin etkilere yol açmıştır. Salgına karşı işyerlerinin tamamen ya da kısmen kapanması yönünde alınan tedbirler küresel düzeyde çalışan nüfusunun %81'ini oluşturan yaklaşık 2,7 milyar çalışanı etkilemiştir (ILO, 2020a: 1-2). Bu durum, eğer uygun politikalar acilen oluşturulmazsa, çalışanların yoksulluğa düşme riskini arttırdığı gibi bireylerin salgın sonrası dönemde geçimlerini yeniden kazanmalarını da zora sokacaktır.

Krizin olağanüstü şartları birçok sektörde önemli ölçüde iş ve istihdam kayıplarına neden olmuştur. Krizde çalışanlar işten çıkarılmış, ücretsiz izin veya kısmi çalışma gibi çalışma sürelerinde geçici azalmalar olmuştur. Covid-19 krizi en çok konaklama ve turizm, yemek hizmetleri, imalat sanayi, toptan ve perakende ticaret, gayrimenkul ve ticari faaliyetler

işkollarında istihdam kaybına neden olmuştur. Salgından en fazla etkilenen bu sektörlerde küresel düzeyde 1,25 milyar çalışan (küresel iş gücünün yaklaşık %38'i) çalışma saatlerinde ciddi ve yıkıcı bir azalma, ücret kesintileri ve işten çıkarmalarla karşı karşıya kalmıştır (ILO, 2020a: 4-5). Hizmetler sektöründe erkeklere kıyasla kadın çalışanların yoğun olması krizin kadın istihdamında daha olumsuz etkiler ortaya çıkarmasına; kadınların daha fazla iş kaybı yaşamasına neden olmuştur (Alon vd., 2020: 1). Hizmet sektörü, kadınların yoğun olarak çalıştığı, çalıştırıldığı temel sektörlerden biridir. Kadınlar, bu sektörde erkeklerden daha yoğun olarak düşük beceri isteyen hizmet, büro ve satış işlerinde çalışmaktadırlar. Küresel düzeyde mevcut olan veriler, kadınların beyaz yakalı işlerde büro destek pozisyonlarını daha fazla işgal ettiklerini, buna karşılık, yönetsel mesleklerde yalnızca orta düzeyde temsil edildiklerini göstermektedir. Ücret düzey(ler)inin daha yüksek olduğu finans, işletmecilik, emlak hizmetleri gibi alanlarda erkeklerle karşılaştırıldığında kadınlar daha az yer bulmaktadırlar (Ecevit, 2021: 69). Kadınların sanayi sektöründeki istihdam payları da erkeklerin çok altında olup; ağırlıklı ihracata dönük, emek yoğun, düşük teknoloji ve makineleşme içeren üretim sektörlerinde yer almaktadır (Yücel, 2020: 90). Kadınlar ve erkekler arasındaki bu mesleki ayrışmanın temel nedeni kadın için hangi işin uygun olduğunu belirleyen toplumsal cinsiyet temelli kalıp yargılar ve toplumsal normlardır (Ecevit, 2021: 69). Kadınlar aleyhine olan bu toplumsal cinsiyet kaynaklı eşitsiz mesleki ayırım, krizde kadınların daha çok iş kaybı yaşamasını da beraberinde getirmiştir. Krizden önce küresel düzeyde kadınların hizmetler sektöründe istihdama katılımı (%60) erkeklerin katılımından (%45) çok daha fazlaydı (ILO, 2021a: 97). Bu sektörde istihdam edilen kadınlar konaklama ve yemek hizmetleri (%54) ve toptan ve perakende ticaret sektöründe (%42,1) yoğun bir şekilde istihdam edilmektedirler (ILO, 2020d: 3). Krizden en olumsuz etkilenen sektör ise hizmetler sektörü olmuştur. Kadınlar hizmet sektörlerinde aşırı temsil edildikleri için krizden ciddi şekilde etkilenmiştir (ILO, 2020d).

Kriz, kadınların sağlığı ve güvenliği üzerinde etkili olduğu kadar yoğun olarak çalıştıkları bu sektörlerde alınan karantina ve kapanma önlemleri nedeniyle istihdamlarında da şiddetli sonuçlar ortaya çıkarmıştır. Milyonlarca düşük ücretli kadın iş gücünün çalıştığı bu sektörlerde iş ve ücret kayıpları çok daha fazla olmuştur. Covid-19 krizi toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinden kaynaklanan bu mesleki cinsiyet ayrımcılığını daha görünür kılmış ve kadınlar aleyhine olan olumsuz iş gücü sonuçlarını daha da kötüleştirmiştir. Konaklama, turizm, sanat/eğlence, bakım, kişisel hizmetler, perakende satış ve yemek hizmetleri gibi işlerde

yaşanan istihdam kaybından etkilenenlerin çoğunluğunu kadınlar oluşturmuştur. Küresel düzeyde kadın istihdamı (%5), 2020 yılında erkek istihdamından (%3,9) daha çok düşmüştür. İş kaybı yaşayan kadınların %90'ı ise iş gücü piyasası dışına çıkmıştır⁶ (ILO, 2021a: 14). İngiltere, Avusturya, Amerika, İtalya, İsveç, Kanada ve Polonya'da yapılan çalışmalar da kadınların daha büyük oranda işlerini kaybettiklerini ortaya koymaktadır⁷ (Adams-Prassl vd., 2020; Foucault & Galasso, 2020). Kadınlar, Covid-19 krizinde çalıştıkları işlerin yüksek düzeyde salgın önlemlerine daha duyarlı olması nedeniyle daha geniş olumsuz istihdam etkilerine maruz kalmaktadır. Hizmet sektöründe yapılan işlerin yüz yüze fiziksel etkileşime dayalı olması, salgını önlemek için alınan sosyal mesafe, kapanma gibi önlemlerin bu işlerde çalışanları olumsuz etkilemesine yol açmaktadır.

Kriz sürecinde Türkiye'de de benzer durumlar ortaya çıkmıştır: Kadınlar daha fazla istihdam kaybı yaşamışlardır. Zaten düşük olan kadın istihdamı Kasım 2019 - Kasım 2020 döneminde %28,6'den %26,3'e gerilemiştir. İstihdam kaybı, toplumsal cinsiyet kaynaklı mesleki cinsiyet ayrımına göre ağırlıklı kadınların çalıştığı hizmetler (perakende, konaklama, yemek hizmetleri, ticaret, emlak, idari ve destek hizmet faaliyetleri gibi) sektöründe daha yoğun olarak yaşanmıştır. Bu sektörde istihdam edilen kadın sayısı 2020 yılında 247 bin kişi azalarak 5 milyon 021 bine düşmüştür (TÜİK, 2022).

Covid-19 krizinde karantina, izolasyon, sosyal mesafe önlemleri ve birçok kurumun kapanması veya çalışma saatlerinin kısıtlanmasıyla birlikte hizmetler sektöründe evden/uzaktan çalışma biçimi, kadınlarda erkeklere kıyasla daha fazla artmıştır⁸. Evden çalışmada cinsiyetçi mesleki bölünme nedeniyle erkekler daha yüksek statülü beyaz yakalı işlerde (örneğin, yönetim ve finansta) çalışmakta; kadınlar ise daha düşük statülü beyaz yakalı işlerde (örneğin, idari destek veya büro pozisyonlarında) yoğunlaşmaktadır (Yavorsky vd., 2021: 12). Uzaktan çalışma, kadınlar için evde, bu çalışma biçimiyle birlikte temizlik, yemek gibi birçok ev işinin de yerine

⁶ Örneğin Kanada, Kolombiya ve Amerika Birleşik Devletleri'nde kadın istihdamı bir önceki yıla göre 2020'de %16 düşmüştür. Kanada'da işsizlik oranı erkeklerde 2020'de %17,5 (%12,7'den 30,2'ye) artarken bu oran kadınlarda %25,4 (%8'den %33,2'ye) olarak gerçekleşmiştir (ILO 2020d:5). Bu süreçte ABD'de Eylül-2020 itibarıyla 865.000 kadın, 216.000 erkek işgücünden ayrılmıştır (Kashen vd., 2020: 1).

⁷ Örneğin İngiltere'de erkeklerin %11'ine karşılık kadınların %16'sı kalıcı olarak işlerini kaybetmişlerdir (Andrew vd., 2020: 10).

⁸ İngiltere, Avustralya, ABD, Hindistan ve Türkiye'de yapılan araştırmalar evden (tele çalışma-uzaktan çalışma) çalışmanın kadınlar için yaygınlaştığını göstermektedir (Foley & Cooper, 2020; İlkaracan & Memiş, 2020; Chauhan 2021; Craig & Churchill, 2021).

getirilmesini zorunlu kılmıştır. Ev içi sorumluluklarıyla birlikte çocuklu ailelerde kadınların anneliğe dair rolleri (çocukların dersleri, ödevi, eğitimi ile ilgilenme) artmış; kadınlar hem ücretli çalışmayla ilgili işleri hem de ev işlerini tek başlarına üstlenmişlerdir (Zeybekoğlu-Akbaş & Dursun, 2020:89). Kadınlar için evden çalışma, kadınların daha fazla ücretsiz iş ve duygusal bakım emeği harcamasına neden olmaktadır. Salgın sürecinde toplumsal cinsiyete dayalı iş bölümünün devam etmesi, kadın için evden çalışmayı daha külfetli duruma getirmiştir. Evden çalışma biçimi, kadın için toplumsal cinsiyet temelli eşitsizliğin giderilmesine katkı sağlamamıştır. Kadınların ev-bakım- duygusal bakım işlerine salgının getirdiği ek ev sorumlulukları da eklenmiştir. Salgın sürecinde kadınlar çocuklarının uzaktan eğitimi, sokağa çıkma kısıtlaması olan aile üyelerinin işlerinin yapılması, değişen beslenme tarzı ve gıda maddelerinin takip edilmesi, alınan ürünlerin hijyen ve sterilizasyonu işleriyle evden çalışma (uzaktan çalışma) için yoğun zaman ve çaba harcamıştır (Alpar, 2020: 176-178). Toplumsal cinsiyetin getirdiği evdeki temizlik, yemek ve çocuk bakımı gibi işlerin birincil sorumlusu kadınlar olduğu için bu iş yükü tamamen kadınlara kalmıştır.

Türkiye'de de kadınların kriz sürecinde ev içi işleri aşırı artmış; salgın sürecinde kadınlar tırmanan ev işi-çocuk bakımı yükü ile karşı karşıya kalmışlardır. Salgın öncesi ev işleri için bir günde 5-6 saat harcayan kadın oranı %9 iken salgın sırasında bu oran %39,7'ye yükselmiştir. Kadınların ev işleri ve çocuk eğitiminden birinci derecede sorumlu olduğu bu işlere erkek eşlerin katılmadığı tespit edilmiştir (Günindi-Ersöz, 2020: 1518-19). Covid-19 krizi koşulları annelik ve eşlik görevlerinin doğal bir uzantısı sayılan ev içindeki karşılıksız ve bir o kadar da görünmez, değeri önemsiz ev-bakım işlerinde kadınlar için orantısız iş yükü yaratmaktadır. Ev içi işler kadınların, çocukluktan başlayarak, eğitim fırsatlarından yararlanmalarında, gelir getirici çalışma biçimlerine katılımlarında, meslek ve kariyer edinmelerinde, erkeklere göre eşitsiz bir konuma düşmelerine de yol açmaktadır (Aşkın & Aşkın, 2018). Kadınlar ev işleri ve çocuk bakımına erkeklerden daha fazla zaman harcamaktadır. Covid-19 krizi sürecinde de ev içi emek, dünya genelinde kadınların üstlendiği iş yükü olarak devam etmiştir (Adams-Prassl vd., 2020; Chauhan, 2021; Foley & Cooper, 2021; Sarker, 2021). Artan bu iş yükü, kadınlar için iş-yaşam dengesini sağlamayı olanaksız bir duruma dönüştürmekte; işe dönmesinde, işini sürdürmesinde ve (yeni) iş aramasında temel engel olmaktadır. Okulların, işyerlerinin (yeniden) açılması gibi önlemlerin hafifletildiği dönemde kadın istihdamındaki artış erkeklere göre daha yavaş olmakla birlikte en çok hizmetler

sektöründe gerçekleşmiştir. (Alvarez & Pizzinelli, 2021: 4; Yavorsky vd., 2021; Hoehn-Velasco vd., 2022).

Covid-19 krizi, çalışanların çoğunluğunu (%70) kadınların oluşturduğu (ILO, 2020e) ve çalışanların risk altında olduğu sağlık ve sosyal hizmet sektöründe de olumsuz etkiler ortaya çıkarmaktadır. Salgınla birlikte sağlık sektöründe çalışan kadınların çalışma şartları oldukça zorlaşmıştır. Yüksek enfeksiyon risk(ler)i, stres, uykusuzluk ve uzun süreli aile ayrılığı gibi çok olumsuz koşulların yanı sıra düşük ücretler ve çok uzun çalışma sürelerinin varlığı (Foley & Cooper, 2021: 469) özellikle düşük ve orta gelirli ülkelerde koruyucu ekipman eksiklikleri, personel yetersizliği gibi zorluklar (ILO, 2020e: 3) kadınların iş-yaşam dengesini de bozmaktadır.

Tüm bu veriler, Covid-19 krizinin kadınların çalışma yaşamı üzerinde derin olumsuz etkilerini ortaya koymaktadır. Mesleki toplumsal cinsiyet ayrımına göre uygun görülen işlerde çalışan kadınlar kriz sürecinde işlerini, gelirlerini kaybetmişlerdir. Ev içi alana çekilen kadınlar artan ev-bakım işleri yüklenmişlerdir; çalışma yaşamına katılımları sekteye uğramıştır. Ataerkillik ve toplumsal cinsiyetin belirleyiciliğinde çalışma yaşamına katılan kadın için eşitsizliklerle dolu bu alanda Covid-19, bu eşitsizlikleri daha da derinleştirmiştir ve sorunları çoğaltmıştır. Derinleşen ve genişleyen bu sorun alanlarından bir diğeri kadınların kayıt dışı çalışmalarında ortaya çıkmaktadır. Sonraki bölümde çalışan kadınlar için krizin ortaya çıkardığı etkiler kayıt dışı çalışma açısından incelenmektedir.

4. Covid-19 Krizi Süreci ve Kadınların Kayıt Dışı İstihdamına Etkileri

Covid-19 krizinin iş gücü piyasalarındaki olumsuz sonuçlardan en çok etkilenenler işlerini ve gelirlerini kaybeden ve kaybetme riski en yüksek olan gruplar arasında yer alan kayıt dışı çalışanlardır. Sosyal korumadan yoksun olarak çalışmaları, sağlık hizmetlerine, tıbbi kaynaklara, yeterli sağlık ve hijyen olanaklarına sınırlı erişim sorunu yaşamaları (George, 2021; O'Donnell vd., 2021) kayıt dışı çalışanları Covid-19 krizine karşı daha savunmasız kılmaktadır. En savunmasız topluluklar içerisinde yer almaları ve mevcut salgının olumsuz etkilerine daha fazla kalmaları, Covid-19 krizinin kayıt dışı çalışanlar üzerindeki etkisinin daha uzun vadeli olmasının beklenmesini de beraberinde getirmektedir (ILO, 2020a).

Covid-19 krizi öncesi küresel düzeyde çalışanların %60,1'i (yaklaşık 2 milyar çalışan) kayıt dışı istihdamdaydı. Kayıt dışı istihdam, düşük gelirli ülkelerde toplam istihdamın %90'ını, orta gelirli ülkelerde %67'sini, yüksek gelirli ülkelerde ise %18'ini oluşturmaktadır (ILO, 2020b).

Covid-19 krizi döneminde kayıt dışı çalışanların işlerini kaybetme olasılıkları kayıtlı çalışanlara göre 3 kat daha fazla gerçekleşmiştir (ILO, 2021a: 14). Kayıt dışı çalışanların çoğunluğunun tasarruf oranlarının düşüklüğü, onların Covid-19 krizi sürecinde yoksulluklarını artırıcı etki yapmaktadır. İçinde buldukları dezavantajlı durumları ve çalışma yaşamlarında ortaya çıkan aksaklıklar, iş gücü piyasasındaki geleceklerini de tehlikeye atma riski taşımaktadır.

Dünya genelinde Covid-19 krizi öncesi dönemde kadınlar, özellikle gelişmekte olan ülkelerde erkeklerle karşılaştırıldıklarında, iş gücü piyasasında çoğunlukla daha düşük gelir getiren ve sosyal güvenceden yoksun kayıt dışı işler aracılığıyla yer almaktaydı. Küresel düzeyde kadınların istihdama katılım oranı %45,3 iken kayıt dışı istihdama katılımları ise çok daha yüksek (%58,1) düzeydedir. Gelişmekte olan ülkelerde ise kayıt dışı istihdama katılım %70'lere çıkmaktadır (UN, 2020: 4-6; ILO, 2019: 54)⁹. Kayıt dışı istihdamda yer alan kadınlar, ev işçiliği, ev eksenli işçilik veya ücretsiz aile işçiliği gibi en savunmasız konumlarda erkeklere göre daha yoğun yer almaktadır (ILO, 2018: 21). Kayıt dışı çalışma durumu, Covid-19 krizi sürecinde kadınların sağlık sigortası, ücretli hastalık ve doğum izni, emekli maaşı veya işsizlik yardımı gibi yasal sosyal koruma programlarına erişimlerini de engellemekte; dolayısıyla ekonomik şokları bertaraf etme kapasiteleri erkeklere göre daha zayıf olmaktadır (UN, 2020: 4).

Kadınlar iş gücü piyasasında toplumsal cinsiyet, ataerkillikten beslenen dezavantajlı iş gücü özellikleri üzerine kurulmuş kayıt dışı çalışma biçimlerine yoğun olarak katılmaktadır. Bu çalışma biçimlerinin önemli bir kısmını endüstriyel ev eksenli çalışma (sanayide gıda, hazır-giyim, elektronik montaj işlerinde evde parça başına yapılan işler), küçük ölçekli fason üretim işyerlerinde çalışma veya fabrikalarda çalışma oluşturmaktadır. Covid-19 krizi kayıt dışı çalışan bu kadınların durumunu olumsuz etkilemektedir. Özellikle ev eksenli çalışma hem kayıt dışı istihdamın hem de kadın iş gücünün yoğunlaştığı önemli bir istihdam alanıdır (ILO, 2021b: 69).¹⁰ Bu çalışma biçiminin temel özellikleri, çalışmanın işyeri dışında, evde yapılması; çalışanların tamamına yakınının kadınların oluşturması; kayıt dışı çalışma/çalıştırılma nedeniyle

⁹ Birleşmiş Milletler verilerine göre Güney Asya'da, tarım dışı işlerde çalışan kadınların %80'inden fazlası, Latin Amerika ve Karayipler'de %54'ü, Sahra Altı Afrika'da ise %74'ü kayıt dışı istihdamdadır (UN, 2020: 5).

¹⁰ Evde parça başına işlerin yapıldığı ev eksenli çalışma, özellikle gelişmekte olan ülkelerde ihracata yönelik imalat yapan sektörlerde emek-yoğun üretim aşamasında yaygındır ve bu işlerde yoğun olarak kadın işgücü çalışmaktadır. Örneğin, Hindistan'da emek-yoğun sigara sarma imalatında-endüstrisinde 2017-2018'de tahminen 2,96 milyon işçi istihdam edildi, bu çalışanların %90'ı ev eksenli çalışanlar olup (2.65 milyon), bunların yaklaşık 2.5 milyonu ev eksenli çalışan kadınlardır (ILO, 2021b: 92).

sosyal koruma ve iş güvencesinin olmaması; çok düşük düzeyde ücretlerin ödenmesidir (Carr & Chen, 2004: 6-7). Endüstriyel ev eksenli çalışanlar, özellikle de endüstriyel ev eksenli çalışanlar içinde yer alan kadınların çoğu, iş gücü piyasasındaki en yoksul ve savunmasız gruptur ve bu durumları, Covid-19 krizi sürecinde de devam etmektedir (ILO, 2021b). İnsana yakışır iş açıklarının en çok olduğu, diğer ifade ile en olumsuz çalışma koşulları ev eksenli çalışan kadınlar için ortaya çıkmaktadır. Kadınlar, belirsiz iş saatleri ve parça başına çok düşük ücretler ödenmesi gibi koşullarla karşı karşıyadır. Ev eksenli çalışmada kadınlar aldıkları işleri yetiştirebilmek için çok uzun saatler ve zahmetli çalışmalarına karşılık o kadar düşük ücretler almaktadır ki ev eksenli çalışma bu hali ile kadınlar için ücretli işlerde çalışmanın bir güçlendirme stratejisi olmamakta; düşük gelirli-yoksul kadınlar için hayatta kalma stratejisi olmaktadır¹¹ (ILO, 2021b: 157).

Kadınlar için ev eksenli çalışmanın yaygınlaşmasında ekonomik ve sosyo-kültürel faktörler etkili olmaktadır. Neo-liberal ekonomi politikalarının işsizlik ve yoksulluğu artırması, gelir dağılımını bozması, devletin sosyal refah yardımlarını düşürmesi hane halkı gelirlerini düşürmüş; düşen aile gelirlerini telafi etmek isteyen yoksul kadınlar, sosyal güvencesiz, düşük ücretli, çalışma saatleri belirsiz ev eksenli çalışmaya katılmaktadır (Tomei, 2000: 8). Toplumsal cinsiyete dayalı iş bölümüne göre geçim sağlama görev ve sorumluluğu erkeğindir. Kadının ev dışında çalışması, erkeğin geçim sağlama görev ve sorumluluğunu yerine getirmemesi olarak görülmekte, erkek kendisini tehdit altında hissetmekte; saygınlığını yitirmekten çekinmektedir. Bundan dolayı ev dışında çalışmasına olumsuz bakılan, ataerkil değerlerin egemen olduğu toplumlarda, yoksullaşan ailelerde kadınlar, bu değerleri zorlamadan ve karşı çıkmadan, toplumsal cinsiyet rolleri çerçevesinde, ev eksenli çalışmayla istihdama katılmaktadırlar (Aşkın & Aşkın, 2019: 981-982). Ataerkil değerlerin sonucu olarak ev eksenli çalışma ile istihdama katılmak ise iş gücü piyasasında kadınları görünmez ve savunmasız bir konuma itmektedir. Diğer taraftan kadınların ev eksenli çalışma ile yaptıkları işler değerli ve üretime katkıları önemli olduğu halde ev kadınlığının bir uzantısı olarak değerlendirilmekte; gerçek bir ücretli çalışma olarak görülmemekte; bunun sonucu olarak da ev eksenli çalışan kadınlar görünmez olmaktadır (ILO, 2021b: 31). Söz konusu nedenler belirleyiciliğinde kadınlar, erkeklere kıyasla

¹¹ Konu ile ilgili yapılan bir araştırmada Endonezya'da IKEA Firması için çalışan ev eksenli çalışanların %95'i kadın çalışandır ve bu kadınlara erkeklere göre asgari ücretin altında çok düşük ücretler verildiği ortaya konulmuştur (ILO, 2021b: 242).

daha çok ev eksenli çalıştıkları için Covid-19 krizinde, erkek çalışanlara nazaran daha fazla iş ve geçim olanaklarını yitirmişlerdir. Ev eksenli çalışan kadınlar yerel pazarlar için mal ve hizmet üreten veya ulusal ve küresel tedarik zincirleri için taşeron işçi olarak çalışırlarken; Covid-19 krizi nedeniyle haftalarca hatta aylarca siparişleri veya satışları olmamıştır (WIEGO, 2020: 4). Özellikle de ihracat pazarları için ürünlerin üretiminde yer alan endüstriyel ev eksenli çalışanlar, küresel olarak siparişlerin iptal edilmesi ve fabrika kapanmaları ile olumsuz etkilenmiştir. Ani sipariş iptalleri, iş kaybı anlamına geldiği gibi Bangladeş örneğinde olduğu gibi ellerindeki işleri tamamladıkları halde bunun karşılığı olan ücretlerin ödenmemesi gibi durumlarla karşı karşıya kalmalarına neden olmuştur (ILO, 2021b: 67, 103). Covid-19 krizinde hazır giyim sektöründeki işyeri kapanmaları; Asya ve Pasifik ülkelerindeki hazır giyim sektöründe ağırlığı sosyal güvencesiz olarak çalışan 35 milyon kadın için olumsuz etkiler yaratmış; bu kadınlar için önemli iş kayıplarına ve ücret kesintilerine yol açmıştır (O'Donnell vd., 2021: 14). Bu sektörde çalışanların çoğunluğunu ev eksenli veya fason üretimde çalışan kadınlar oluşturmaktadır. Örneğin Bangladeş'te hazır giyim sektöründe çalışanların %65'i (yaklaşık 3 milyonu) kadındır¹². Bu sektörde Covid-19 krizi koşullarında azalan küresel siparişler nedeniyle çoğunluğu kadın olan çalışanların dörtte biri işten çıkarılmış veya süresiz izne gönderilmiştir¹³ (ILO, 2020c).

Hazır giyim değer zincirlerinde çalışan kadınlar salgın önlemlerinin hafifletilmesi, işyerlerinin açılmasıyla fabrikalara geri dönmüşlerdir. Ancak işyerlerinde güvenli olmayan çalışma koşullarına maruz kalma riski altındadırlar. Bu durum, kadınları, güvenli olmayan çalışma koşullarına geri dönme veya gelirden vazgeçme arasında seçim yapmak zorunda bırakmaktadır (MacDonald, 2021: 13).

Türkiye'de de küçük ölçekli üretim ve ev-eksenli, parça başı çalışma yoluyla hazır giyim ve tekstil sektörüne kayıt dışı emek sağlayanların başında kadınlar gelmektedir. Ev-eksenli çalışanlar, genel olarak ambalajlama, dikilmiş parçanın üzerindeki iplikleri temizleme, boncuk

¹² Bangladeş'te, 51,7 milyon kişi kayıt dışı işlerde çalışmaktadır. Bunların çoğunluğu (%93'ü) kadın çalışanlardır (ILO, 2020c).

¹³ Kamboçya'da hazır giyim ve ayakkabı sektöründe çalışanların %83'ü, Myanmar'da ise hazır giyim işgücünün %90'ı kadınların oluşturduğu fabrikalar, siparişlerin iptali ile kapatılmış; çoğunluğunu kadınların oluşturduğu çalışanlara herhangi bir ödeme yapılmamıştır (MacDonald, 2021: 9-10). Vietnam, Bangladeş, Hindistan ve Pakistan'daki hazır giyim fabrikalarıyla yapılan sözleşmelerin iptal edilmesi, buralarda çalışan kadınlar için siparişlerin azalmasına veya hiç sipariş olmamasına ve gelir olmamasına neden oldu. Diğer taraftan krizde okulların kapanması ve erkekler arasındaki işsizlik, bu süreçte çalışmaya devam edebilen ev eksenli çalışan kadınların evde bakım sorumluluklarını artırarak siparişleri tamamlamayı zorlaştırmaktadır (WIEGO, 2020).

dikme, işleme yapma gibi çeşitli faaliyetleri evlerinde yerine getirmektedirler. İş güvencesizliği ve kötü çalışma koşullarıyla iş gücü piyasasının en kırılgan gruplarından (Dedeoğlu, 2020). Kriz sürecinde İstanbul'da yapılan bir araştırmada, ev eksenli kadınların salgın sürecinde siparişlerinin azaldığı, hatta hiç iş alamadıkları; çocukların evde olması nedeniyle ev işi-bakım yüklerinin çoğaldığı; bu süreçte maddi geçim sıkıntısının iyice arttığı, önlemlerin hafiflediği süreçte siparişlerin tekrar gelmeye başlaması ile kazandıkları para çok düşük de olsa mecburen bu işlere devam ettikleri tespit edilmiştir (Tokdemir, 2021).

Diğer taraftan Covid-19 kriz koşulları hizmetler sektöründe de kadınlar için dijital platform çalışanı, tele çalışma/uzaktan çalışma, çağrı merkezi çalışanı olarak evden çalışma gibi istihdam biçimlerinin artmasına neden olmuştur¹⁴. Toplumsal cinsiyet rolleriyle güçlü bir şekilde ilişkili olan bu çalışma biçimlerinin Covid-19 salgını nihayet kontrol edildiğinde dahi kadınlar için yaygınlaşacağı beklenmektedir (ILO, 2021b: 239, 269). Bu işlerde çalışan kadınlar da endüstriyel ev eksenli çalışan kadınlar gibi sosyal korumaya erişimleri zayıf olmakta (ILO, 2021b: 239, 268); yüksek bir kayıt dışılık riski ile karşı karşıya kalmaktadır (ILO, 2021b: 12; ILO, 2022: 3). Bu açıdan Covid-19 krizi sürecinde kadınların, hizmetler sektöründe evden çalışma biçimleri ile kayıt dışı istihdama katılımları artmıştır.

Küresel düzeyde kadınların ev işi hizmetlerine katılımı, ev işinin kadınlaşmasını gösteren ortak bir özelliktir. Nitekim dünyadaki ev işçilerinin yaklaşık %80'i kadın olup bu kadınların milyonlarcası kayıt dışı çalışmaktadır (UN, 2020: 2). Ev-içi hizmetleri, ücret karşılığı yapılan temizlik, yemek yapımı, çocuk bakımı, yaşlı ve hasta bakımı gibi faaliyetleri kapsamaktadır. Bir ücret, gelir karşılığı yapılan bu ev işleri, genellikle kayıt dışı ve görünmez bir kadın işi olarak piyasaya aktarılmaktadır (Aşkın & Aşkın, 2019). Toplumsal cinsiyet boyutları ev işlerinin özelliklerinin temel bir belirleyicisidir. Kadınların bu kapsamda yaptığı işler, toplumsal cinsiyet rolü olarak düşük değerde işler olarak görülmektedir. Düşük ücretler, yasal koruma eksikliği ve iş sağlığı sorunları, fiziksel ve cinsel şiddet, kötü çalışma koşulları, insan hakları ihlalleri, ev işçilerinin derneklerde temsil edilmemesi, asgari ücret için yasal haklardan mahrum bırakılmaları ev hizmetlerinde çalışan kadınların temel sorunlarıdır (Sumalatha vd.,

¹⁴ Özellikle düşük ve orta gelirli ülkelerde, evden çalışanların (endüstriyel ev eksenli çalışanlar, uzaktan çalışanlar ve dijital platform çalışanlarının) neredeyse tamamı (%90'ı) kayıt-dışı çalışmaktadır. Bunların çoğunluğu ise kadınlardır (ILO, 2021b: 12).

2021). Covid-19 krizi koşulları çoğunluğu kadın olan ve kayıt dışı çalışan ev işçilerinin geçim kaynaklarını, güvenliklerini ve sağlıklarını olumsuz etkilemektedir.

Yasal kurumsal destekten yoksun olan ev işçileri, sömürüye ve insan hakları ihlallerine karşı son derece savunmasızdır ve salgın bunu daha da kötüleştirmiştir. Kadın ev işçileri sosyal mesafe, sokağa çıkma kısıtlamaları nedeniyle işsizlik ve ekonomik güvensizliklerle karşı karşıya kaldılar. Karantina uygulamaları nedeniyle ev işçisi kadınların çoğu işini tamamen veya kısmen kaybetmiştir. Bu ani işsizlik ve gelir kaybı sıkıntısı ev işçilerinin geçimini olumsuz etkilemiştir. Sosyal güvenlik ve iş kanunu koruması kapsamında olmadıkları için işsiz kaldıkları dönemde hiçbir ödemeden yararlanamadılar. Salgın önlemlerinin gevşetildiği, karantina, sokağa çıkma yasaklarının kalktığı süreçte de çoğu işveren virüse yakalanma korkusu nedeniyle ev işçilerini yeniden işe almak istememekte; bu durum kadınların işsizliğini arttırmaktadır. Ev işçisi kadınlar virüs taşıyıcısı olarak görülmekte ve salgınla ilişkili bu damgalamadan dolayı işten çıkarılmaktadır (Sumalatha vd., 2021: 442, 457). Türkiye’de¹⁵ yapılan bir araştırma, ev işçisi kadınların Covid-19 krizinde benzer temel sorunların baskısı altında olduğunu göstermektedir: Bu süreçte, ev işçileri gelir, iş kaybı, sosyal güvenlik hakkından yoksunluk, barınma, beslenme ve sağlık hakkına yeterli düzeyde erişememiştir (Güler, 2021). Salgın koşulları, ev işçisi kadınların çalışma düzen(leme)lerinin sürdürülmesini zorlaştırmakta ve kadınların çoğunluğu için gelir ve iş kaybı sonuçlarını ortaya çıkarmaktadır (Sarker, 2020; Kabeer vd., 2021: 12). Bu veriler kayıt dışı çalışanların önemli bir kesimini temsil eden ev işçisi kadınların yoksulluk, sağlık tehlikeleri ve sosyal dışlanma durumunun devam edeceğine, bunun düzeltilmesi için kadın ev işçilerini hedefleyen ulusal düzeyde politikalara ve devlet desteğine acilen ihtiyaç duyulduğuna işaret etmektedir (Sumalatha vd., 2021). Aksi takdirde kayıt dışı işlerde yasal korumanın yokluğunda çalışmak, salgın sürecinde zaten ekonomik sınırlarda yaşayan kadınlar için yoksulluğun derinleşmesine neden olacaktır. Zira kadın yoksulluğunun temel bir nedeni iş gücü piyasasında kayıt dışı düşük ücretli işlerde çalışmasıdır (Singh & Kaur, 2021: 2-3).

Covid-19 nedeniyle işlerini kaybeden kayıt dışı çalışan kadınların çoğu çok az tasarrufu olduğu için veya hiç tasarrufu olmadığı için eğitim ve sağlık giderleri de dahil olmak üzere tüm harcamalarında kesintilere gitmişler veya borçlanma yoluna başvurmuşlardır. Bu süreçte

¹⁵ Türkiye’de ev işçilerinin %90’ından fazlası kadınlardan oluşuyor; ev işçisi bu kadınların en az %70’i sosyal güvenceden yoksundur (Güler, 2021).

kadınlar artan hane halkı borçları, gelirlerinin azalması ve belirsiz iş ve gelir beklentileri gibi çok şiddetli sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Bu gelir-iş güvencesizliği nedeniyle çocuklarının okul ücretini ödeyememişler ve çocuklarını okula gönderememişlerdir (Bari, 2020). İşini kaybeden bu kadınlar, evde de yaşlı akrabalar ve çocuklar için ev işleri ve bakım işlerini orantısız bir şekilde üstlenmişlerdir (George, 2021). Covid-19, bu kadınlar için finansal baskıları artırırken, kadınların evlerinden çıkma ve ev dışında verimli iş fırsatları arama yeteneklerini de azaltmıştır. Kadınlar sektörler açılmaya başladıktan sonra, eğer kalıcı olarak işten çıkarılmamışsa, daha da düşük ücretlerle güvencesi olmayan kayıt dışı istihdama katılmak zorunda kalmıştır (Bari, 2020). Örneğin, Kolombiya'da kısıtlamalar hafifletilip iş gücü piyasası toparlanmaya başladığında kayıt dışı işler, resmi işlerden daha hızlı bir şekilde Covid-19 öncesi istihdam seviyelerine geri dönmüştür. Kayıt dışı sektördeki toplam istihdam hem erkekler hem de kadınlar için önemli ölçüde daha hızlı toparlanmaya başlamış, buna karşın kadınlar için erkeklere kıyasla toplam istihdam kazanımlarının %59'u kayıt dışı işlerde olmuştur (Alvarez & Pizzinelli, 2021: 4, 14). Yine Latin Amerika ve Karayipler'de kanıtlar, kadınların ağırlıkta olduğu hizmetler sektöründe kayıt dışı çalışmanın arttığını göstermektedir (ECLAC; ILO 2020). Kolombiya'da yapılan bir diğer çalışmada kadınların yoğun olarak istihdama katıldığı kişisel bakım hizmetleri, konaklama, restoranlar gibi krizden en çok etkilenen bu sektörlerde kayıt dışılığın arttığını ortaya koymaktadır. Diğer bir başka çalışmada Meksika'da da 2021 yılı sonunda kadınların istihdam kazanımlarının çoğunun kayıt dışı işlerde olduğu tespit edilmiştir (Hoehn-Velasco vd., 2022). Bu veriler, kadınlar için salgın koşullarında kayıt dışılığın hızla arttığını göstermektedir. Buna karşın kayıt dışı çalışanlar için kamunun yaptığı nakit transferleri, gıda yardımı ve/veya diğer sosyal koruma önlemlerine erişim düzenlemelerinin yetersiz olduğu belirtilmektedir (aktaran O'Donnell vd., 2021: 16).

Türkiye'de de benzer eğilim vardır. Aralık-2019'da 15 ve üstü yaş grubunda tarım-dışı kayıt dışı çalışan kadınların oranı %23,2 iken bu oran Aralık-2020'de %18,1'e düşmüş; Aralık-2021'de ise %21,1'e çıkmıştır (TÜİK, 2022). Salgının ilk dönemlerinde kayıt dışı çalışan kadınlar işlerini daha çabuk ve daha fazla kaybetmişler; buna karşın salgın önlemlerinin hafifletildiği dönemde ise kadınlar tekrar düşük ücretli, sosyal güvencesiz işlerle temsil edilen kayıt dışı işlerle istihdama katılmaya başlamışlardır.

Erkeklerde kayıt dışı çalışma verileri toplumsal cinsiyet eşitsizliğini gözler önüne koymaktadır. Kadınlar evin geçimini asıl sağlayanlar olarak görülmediğinden yedek iş gücü olarak kayıt dışı

istihdamda baş aktörlerdir. Aralık-2019'da 15 ve üstü yaş grubunda tarım-dışı kayıt dışı çalışan erkek oranı %20,4 iken bu oran Aralık-2020'de %17,7'e düşmüş; Aralık 2021'de ise tekrar azalarak %17,0 olmuştur (TÜİK, 2022). Kadınlara göre daha az kayıt dışı istihdamda yer alan erkek çalışanlar da krizin ilk döneminde kriz önlemleri nedeniyle işlerini kaybetmişler ama ilerleyen süreçte onlar için kayıt dışı işlerde artış olmamıştır. Bir önceki yıla göre, 2020 yılında istihdama katılım oranı erkeklerde (%63,1'den %59,4'e) ve kadınlarda (%28,5'ten %26,6'ya) düşmüş; 2021 yılı için ise istihdama katılım oranı erkeklerde %64,2'ye, kadınlarda %29,6'ya yükselmiştir. İstihdamdaki bu artışlara tarım-dışı işlerdeki işsizlik oranlarının düşmesi de eşlik etmektedir. Buna göre, Aralık-2019'da erkeklerde %13,5 olan tarım-dışı işsizlik oranı Aralık-2021'de %11'e, aynı şekilde kadınların tarım-dışı işsizlik oranı da %20,5'den %16'ya düşmüştür (TÜİK, 2022). Tüm bu veriler değerlendirildiğinde önlemlerin hafifletilmesiyle birlikte, kadın ve erkeklerin tekrar istihdama döndükleri görülmektedir. Ancak kadınlar için bu istihdam kazanımlarının erkeklere kıyasla daha çok kayıt dışı işlerde olduğu anlaşılmaktadır. Her ne kadar işsizlikte düşüşler olsa da kadın işsizliğinin erkeklere göre çok yüksek olması başka bir öngörüü getirmektedir. Covid-19 sürecinde, işgücü piyasasında -önceden var olan- toplumsal cinsiyete göre kadınlar için uygun görülen işlerin sayıca kısıtlılığı, kriz ortamında ekonomilerin formel istihdam yaratma potansiyelinin sınırlılığı karşısında önceliğin evin geçimini sağlama görevi esas olan erkeklere verilmesi durumunda işsiz kadınlar zorunlu bir seçenek olarak kayıt dışı işlere yönelebilirler. Buna ek olarak krizde kayıtlı işlerde işini kaybeden kadınlar ile önceden çalışmayan ama kriz sürecinde geçimleri sıkıntıya düşen kadınların da kayıt dışı işlere girmeleri olağan bir durumdur. Tüm bunlar, Covid-19 krizinin kadınlar için iş gücü piyasasında adeta bir kayıt dışına katılım döngüsü-çıkamazı yaratma potansiyeline işaret etmektedir. Bu ise kayıt dışı istihdama katılımın kadın için daha da artacağı anlamına gelmektedir. Covid-19 kayıt dışı çalışan kadınlar için tam bir handikap yaşatmakta; kadınlar bu süreçte kolayca işlerini kaybetmekte, gelire ihtiyacı olan, işsiz kalan bu kadınlar bu kez de salgının tetiklediği bir kayıt dışılık süreci yaşamaktadır. Küresel ölçekte ekonomiye katkı sunan bu kadınlar, salgın öncesi olduğu gibi salgın sürecinde de görünmez bir şekilde yedek iş gücü ordusu olarak muamele görmekte, kolayca piyasadan ilk vazgeçilenler olmakta, piyasaya katıldıklarında da koşulları daha kötüleşen kayıt dışı işlerde ucuz emek olarak kullanılmaktadırlar.

Aynı zamanda Covid-19 krizi sürecinde kadınlar için kayıt dışı çalışma koşulları daha da bozulmuştur. Örneğin Hindistan'da tarım ve hizmet meslekleri, ev işçileri, sokak satıcıları,

güzellik uzmanları, sanayide geleneksel sigara sarma işinde ev eksenli çalışanlar gibi kayıt dışı istihdamda yer alan kadınların çalışma koşulları daha da kötüleşmiş, ücretleri salgın öncesi seviyelerin daha da altına inmiştir (Mitra & Sinha 2021: 49). Uluslararası Çalışma Örgütü de Covid-19 sonucu küresel düzeyde kadınlar için hizmetler, tarım, sanayi sektörlerinde evden çalışma biçimindeki artışın yanı sıra bu işlerdeki artan kayıt dışılığın getirdiği çalışma sürelerinin istikrarsızlığı, düşük ücretler, güvencesizlik gibi olumsuz çalışma koşullarına dikkat çekmektedir (ILO, 2021b; ILO 2022).

5. Sonuç ve Değerlendirme

Gerek dünyada gerekse Türkiye’de önemli bir sorun olan kadınların kayıt dışı istihdamı problemi bu çalışmada Covid-19 krizinin etkileri bağlamında toplumsal cinsiyet perspektifinden ele alınmıştır. Araştırmanın temel tespitlerine göre kadınlar iş gücü piyasasında toplumsal cinsiyet, ataerkillikten beslenen dezavantajlı-ikincil iş gücü özellikleri üzerine kurulmuş kayıt dışı çalışma biçimlerine yoğun olarak katılmaktadır. Küresel düzeyde kadınların istihdam biçimlerinin ağırlıklı kayıt dışılığından ve dolayısıyla görünmezliğinden kaynaklanan bu dezavantajlılığı, Covid-19 krizi koşullarında daha da şiddetlenmiştir. Kayıt dışı çalışan kadınlar işsizlik ödeneği, ücretli hastalık izni ve ücret güvencesi gibi yasal haklar sağlayan iş kanunları ve primli sosyal koruma sistemleri kapsamında olmadıkları için Covid-19 krizi koşullarının getirdiği salgını önleme ve hafifletme uygulamaları ortamında hem kendilerinin hem de geçimini sağladıkları ailelerinin sağlık ve ekonomik açıdan savunmasızlıkları derinleşmiştir.

Bu süreçte, kadınlar kayıt dışı çalıştıkları için kolayca iş kaybı yaşamakta, geçimleri tehlikeye girmekte; geçim stratejisi olarak da tekrar kayıt dışı işlere girmekten başka seçeneği olmamaktadır. Covid-19 salgın önlemlerinin hafifletildiği, karantina, sokağa çıkma yasaklarının kalktığı, işyerlerinin açıldığı süreçte de gelire muhtaç olan kadınlar tekrar düşük ücretli, sosyal güvencesiz işlerle temsil edilen kayıt dışı işlerle istihdama katılmaya başlamışlardır. Covid-19 krizi koşullarında kadınların, hizmetler sektöründe -uzaktan çalışma/tele-çalışma gibi- evden çalışma biçimleri ile kayıt dışı istihdama katılımları da artmıştır. Bunların sonucu olarak kadınlar için erkeklere kıyasla toplam istihdam kazanımlarının ağırlığı kayıt dışı işlerde olmuştur. Yaşanan süreçte kadın işsizliğinin çok artması, buna karşın toplumsal cinsiyet ayrımı yüzünden kadın için uygun işlerin kısıtlılığı, önceliğin erkeklere verilmesi ile işsiz kadınların zorunlu bir seçenek olarak kayıt dışı işlere

yönelmesi gibi eğilimler de kadınlar için kayıt dışı istihdamı arttıracaktır. Söz konusu tüm bu durumlar, Covid-19 krizi sürecinin kadınlar için iş gücü piyasasında kayıt dışına katılım döngüsü/çıkılmazı yaratma potansiyelini göstermektedir.

Ayrıca kadınların ekonomik mal ve hizmet üretimine katılımında yaptığı işlerin -örneğin ev işçiliği, sanayide ve hizmetler sektöründe ev eksenli işler, hazır giyim değer zincirlerinde çalışma, temizlik hizmetleri, evde bakım-sağlık işleri gibi - temelde, özellikle de Covid-19 krizi gibi olağanüstü durumlarda, toplumun ve ekonominin işleyişi için çok değerli ve yaşamsal olmasına rağmen bu işlerin ağırlıkla kayıt dışı alanda kalması; görmezden gelinmesine veya gerçekten tam bir cinsiyet körlüğü ile farkında olunmamasına yol açmakta; bu durum sadece kadın için değil toplum ve ekonomi için olumsuz sonuçlar barındırmaktadır. Kayıt dışı çalışma biçimlerinin yaygınlığının ekonomik etkileri, kötü çalışma koşulları, yetersiz vergi ve prim gelirleri, gelir dağılımı adaletsizliği, yetersiz sosyal koruma kapsamı, daha düşük gelirleri, daha yüksek toplumsal cinsiyet farkları ve ekonomik büyümenin yavaşlaması gibi çok temel olumsuzlukları kapsamaktadır.

Sonuç olarak kayıt dışı çalışmanın toplumsal cinsiyetçi doğası ve yasal (iş ve sosyal güvenlik yasaları gibi) güvenceler kapsamı dışında tutulması devam ettiği sürece Covid-19 sürecinin getirdiği ve derinleştirdiği olumsuzluklar hep var olacak; kayıt dışı çalışma biçimleri ile iş gücü piyasasına katılan kadınlar krizin olumsuz etkilerinden kurtulamayan savunmasız gruplar olarak kalacaklardır. Bu nedenle, Covid-19'a yanıt olarak tasarlanacak kadınların kayıt dışı istihdamını önlemeye yönelik sosyal politika müdahalelerinde kadınların istihdama kayıtlı-sosyal güvenceli olarak katılmasını arttıracak tedbirler kapsamında kayıt dışı çalışan kadınların sosyal koruma kapsamına alınması; sağlık sigortası, ücretli hastalık izni ve analık izni, emeklilik hakları, işsizlik imkânları gibi haklara erişimlerinin sağlanması gerekli ve acildir. Kayıt dışı tüm çalışanların, özelde de kadın çalışanların başta sosyal güvence hakları olmak üzere ücretlerinin güvence altına alınması gibi tüm hakları yasal olarak düzenlenmeli, ülkeler gerekli politika uygulamalarını yürürlüğe koymalıdır. Ulusal ve uluslararası yasalar çerçevesinde kayıtlı, sosyal koruma kapsamında insana yaraşır çalışma koşulları oluşturulması için somut eylemler yürütülmesi ve geliştirilmesi gereklidir. Bu kapsamda evrensel sağlık sistemini güçlendirmek ve evrensel sosyal korumanın oluşturulması, kayıt dışı çalışanların sosyal koruma sistemlerine dâhil edilmesi, işletmelerin kayıtlı istihdama geçişi kolaylaştıran düzenlemeler yapmak -örneğin prim oranlarının düşürülmesi, vergilerin azaltılması gibi-,

mevcut sosyal koruma planlarını uygun fiyatlı sağlık hizmetlerine erişimi sağlayacak şekilde düzenlemek; işsizlik yardımları, gıda-çocuk yardımları, sosyal yardım programları ve gelir kaybının telafisi için nakit transferler programları gibi önlemlerin uygulanmasına geçilmelidir. Bunların yanı sıra kadınlar için eğitim olanaklarının artırılması, istihdama katılımında toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin giderilmesi, formel iş olanaklarının artırılması da kritik önemdedir. Kadınlara yönelik politika ve programlar, aynı zamanda kadınlara karşı toplumsal cinsiyetçi tutumları dönüştürme, ücretsiz bakım-ev işlerinin ve kadınların iş gücü piyasasında üretim etkinliklerinin toplumsal yaşamda daha görünür ve değerli kılacak ilke ve uygulamalar çerçevesinde tasarlanmalıdır. Aksi takdirde Covid-19 krizinin olumsuz etkilerini telafi için tasarlanan politika ve uygulamalarda toplumsal cinsiyeti temel alan bir yaklaşım benimsenmediği sürece, kayıt dışı çalışan kadınların sorunları ve dışlanmaları büyümeye devam edecektir.

Kaynakça

- Adams-Prassl, A., et. al. 2020. Inequality in the Impact of the Coronavirus Shock: Evidence From Real Time Surveys. *Journal of Public Economics*, (189) 1-33.
- Alon, T., et. al. 2020. The Impact of COVID-19 on Gender Equality (Working Paper No. 26947). Cambridge, MA: *National Bureau of Economic Research*
- Alpar, B. I. 2020. Covid-19 salgın sürecinde kadın ve hane içi emeği, İçinde D. Demirbaş, V. Bozkurt, S. Yorğun ed. *Covid-19 Pandemisinin Ekonomik, Toplumsal ve Siyasal Etkileri*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Alvarez, J. and Pizzinelli, C. 2021. *COVID-19 and the Informality-driven Recovery: The Case of Colombia's Labor Market*, IMF Working Papers
- Andrew, A., et. al. 2020. *How Are Mothers and Fathers Balancing Work and Family Under Lockdown?* The Institute for Fiscal Studies (Available from: <https://ifs.org.uk/publications/14860>, Accessed 13 January 2022)
- Anker R. 1998. *Gender and Jobs: Sex Segregation of Occupations in the World*, Geneva: ILO
- Aşkın E. Ö. 2015. Kadınların işgücü piyasasındaki konumlarını etkileyen faktörler, *GOSOS*, 10(1), 43-66.
- Aşkın E. Ö. & Aşkın U. 2018. Kadın Emeği Kullanım Çeşitliliği ve Türkiye İşgücü Piyasasında Görünümü. İçinde C. Çataloluk, D. Bozdoğan Ed., *Sosyal Bilimlerde Değişim ve Gelişim Yazıları- I*, Gece Kitaplığı (271-317).
- Aşkın E. Ö. & Aşkın U. 2019. İşgücü Piyasasında Enformel Kadın İşgücü: Ev Eksenli Çalışan Kadınlara Yönelik Bir Araştırma. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (8) 977-1001.
- Bari, F. 2020. Women in the Informal Sector. (Available from: <https://www.dawn.com/news/158030>, Accessed 13 January 2022)
- Benería, L. 2001. *Changing Employment Patterns and the Informalization of Jobs: General Trends and Gender Dimensions*, Geneva: ILO
- Beneria, L. 2003. *Gender, Development and Globalization: Economics As If All People Mattered* New York: Routledge
- Carr, M. and Chen M. A. 2004. *Globalization, Social Exclusion and Work: With Special Reference to Informal Employment and Gender*, Working Paper No. 20, Policy Integration Department World Commission on the Social Dimension of Globalization ILO:
- Chauhan P. 2021. Gendering COVID-19: Impact of the Pandemic on Women's Burden of Unpaid Work in India, *Gender Issues*. 38 (395-419)
- Craig, L. & Churchill, B. 2021. Working and Caring at Home: Gender Differences in the Effects of Covid-19 on Paid and Unpaid Labor in Australia, *Feminist Economics*, (27:1-2) 310-326,
- Çağatay, N. 2001. *Trade, Gender and Poverty*, United Nations Development Programme, New York: UNDP

- Çağatay, N., İlkaracan I. & Sadasivam, B. 2017. Investing in social care for gender equality and inclusive growth in Europe and Central Asia. *Policy Brief 2017/01*. UNDP and UN Women.
- Dam, M. M., Ertekin, Ş. & Kızılcıca, N. 2018. Türkiye’de Kayıt Dışı İstihdamın Boyutu: Ekonometrik Bir Analiz. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 33(1), 293-318
- Dedeoğlu, S. 2020. *Evden İçeri Bir Dünya: Türkiye’de Ev-Eksenli Çalışanlar*, ILO Çalışma Belgesi 21, Cenevre:ILO
- Ecevit, Y. 1998. Türkiye’de Ücretli Kadın Emeğinin Toplumsal Cinsiyet Temelinde Analizi, *İçinde 75 Yılda Kadınlar ve Erkekler*, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, (267–284).
- Ecevit, Y. 2021 *Toplumsal Cinsiyet Eşitliğinin Temel Kavramları*. Cinsiyet Eşitliği İzleme Derneği (CEİD) Yayınları, (<https://ceidizler.ceid.org.tr/dosya/toplumsal-cinsiyet-esitliginin-temel-kavramlaripdf.pdf> Erişim Tarihi: 13 Ocak 2022)
- ECLAC & ILO 2020. Employment Trends in an Unprecedented Crisis: Policy Challenges, *Employment Situation in Latin America and the Caribbean*, No. 23 (LC/TS.2020/128), Santiago
- Elgin, C. & Elveren, A. Y. 2019. Informality, Inequality, and Feminization of Labor, *Political Economy Research Institute Working Paper 483*, University of Massachusetts Amherst
- Foucault, M. & Galasso, V. 2020. Working during COVID-19: Cross-Country Evidence from Real-Time Survey Data. *OECD Social, Employment and Migration Working Papers 246*, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/34a2c306-en>.
- Foley, M. & Cooper, R. 2021. Workplace Gender Equality in the Post-Pandemic Era: Where to next? *Journal of Industrial Relations*, 63(4), 463–476
- George, C. 2021. The impact of COVID-19 on Gender Aspects of the İnformal Sector in Tanzania, *Repoa Brief No: BP 17/2021* May 2021, (Available from: <https://media.africaportal.org/documents/Impact-of-Covid-19-PB.pdf> Accessed 14 January 2022)
- Güler, C. 2021. *Ev İşçiliğinin Türkiye’deki Görünümü: Kapsam, Boyut ve Sorunlar*, Ankara: ILO (Çevirim içi: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/--ilo-ankara/documents/publication/wcms_803900.pdf, Erişim tarihi: 14 Ocak 2022)
- Günindi-Ersöz A. 2020. Bir Salgını Kadın Olarak Deneyimlemek: Covid-19 Günlerinde Ev İçindeki Yaşamın Eşitsiz Doğası, *Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences*, 6(31), 1510-1522
- Hartmann, H. 2006. *Marksizm’le Feminizm’in Mutsuz Evliliği*, (Çeviren: Gülşat Aygen), İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Hoehn-Velasco, L., et al. 2022. The İmpact of the COVID-19 Recession on Mexican Households: Evidence from Employment and Time Use for Men, Women, and Children. *Rev Econ Household*. <https://doi.org/10.1007/s11150-022-09600-2>
- İlgin Y. 1995. *Kayıtdışı Ekonomi ve Türkiye’deki Boyutları*, Uzmanlık Tezi, DPT, Ankara

- ILO 2018. *Women and Men in the Informal Economy: a Statistical Picture* (third edition) International Labour Office – Geneva
- ILO 2019. *A Quantum Leap for Gender Equality : For a Better Future of Work for All* International Labour Office. - Geneva:
- ILO 2020a. *ILO Monitor: COVID-19 and the World of Work, 2nd Edition, Updated Estimates and analysis* 7 April 2020, Geneva International Labour Organization, (Available from: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/@dgreports/@dcomm/documents/briefingnote/wcms_740877.pdf, Accessed 13 January 2022)
- ILO 2020b. *ILO Monitor: COVID-19 and the World of work. Third edition Updated Estimates and analysis*, 29 April 2020, International Labour Organization, (Available from: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/@dgreports/@dcomm/documents/briefingnote/wcms_743146.pdf, Accessed 13 January 2022)
- ILO 2020c. *ILO Sectoral Brief COVID-19 and the Textiles, Clothing, Leather and Footwear Industries*, 8 April 2020, International Labour Organization (Available from: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_dialogue/---sector/documents/briefingnote/wcms_741344.pdf, Accessed 13 January 2022)
- ILO 2020d. *Policy Brief: A gender-responsive employment recovery: Building back fairer*, July 2020 International Labour Organization, (Available from: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_emp/documents/publication/wcms_751785.pdf, Accessed 13 January 2022)
- ILO 2020e. *Policy Brief: The Covid-19 response: Getting Gender Equality Right for a Better Future for Women at Work*, May 2020 Geneva International Labour Organization, (Available from: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---gender/documents/publication/wcms_744685.pdf, Accessed 13 January 2022)
- ILO 2021a. *World Employment and Social Outlook, Trends:2021*, Geneva International Labour Organization, (Available from: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/---publ/documents/publication/wcms_795453.pdf, Accessed 13 January 2022)
- ILO 2021b. *Working from Home: From Invisibility to Decent Work*, Geneva: International Labour Organization, (Available from: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_protect/---protrav/---travail/documents/publication/wcms_765806.pdf, Accessed 13 January 2022)
- ILO 2022. *World Employment and Social Outlook, Trends 2022*, Geneva International Labour Organization, (Available from: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/---publ/documents/publication/wcms_834081.pdf, Accessed 13 January 2022)
- İlkkaracan, İ. & Memiş, E. 2020. *COVID-19 Küresel Salgın Sürecinde Türkiye’de Bakım Ekonomisi ve Toplumsal Cinsiyet Temelli Eşitsizlikler*, UNDP, Rapor (Çevirim İçi: <https://www.tr.undp.org/content/turkey/tr/home/library/corporatereports/COVID-gender-survey-report.html> 14 Ocak 2022)

- Jahan, I., Pavlik, J. B. and Williams, R. B. 2020. Is the Devil in the Shadow? The Effect of Institutional Quality on Income. *Review of Development Economics*, 00, 1-21. <https://doi.org/10.1111/rode.12691>.
- Kabeer, N., Razavi, S. & van der Meulen-Rodgers, Y. 2021. Feminist Economic Perspectives on the COVID-19 Pandemic, *Feminist Economics*, (27:1-2) 1-29, 27:1-2, 1-29, DOI: 10.1080/13545701.2021.1876906
- Kashen, J., Glynn, S. C., and Novello, A. 2020. *How Covid-19 sent Women's Workforce Progress Backward: Congress' \$64.5 Billion Mistake*, Center for American Progress, (Available from: <https://cdn.americanprogress.org/content/uploads/2020/10/29133659/Womens-Labor-Force-Participation.pdf> Accessed 14 January 2022)
- MacDonald, K. 2021. *COVID-19, Global Value Chains, and the Impacts on Gender: Evidence from the Garment and Electronics Sectors in Asia*. K4D Emerging Issues Report No 43, Brighton, UK: Institute of Development Studies. DOI: 10.19088/K4D.2021.074
- Mitra, S. & Sinha, D. 2021. COVID-19 and Women's Labour Crisis Reiterating an Inclusive Policy Response, *Economic and Political Weekly*, (IVI:17) 44-51
- O'Donnell, M., et. al. 2021. *Promoting Women's Economic Empowerment in the COVID-19 Context*. Working Paper 575, April 2021 Center for Global Development, (Available from: <https://www.cgdev.org/sites/default/files/promoting-wee-during-covid.pdf> Accessed 14 January 2022)
- Özçatal, E. Ö. 2009. Kadınların İşgücü Piyasasına Katılımını ve Çalışma Koşullarını Etkileyen Sosyo-Demografik ve Kültürel Faktörler. *Sakarya Üniversitesi Uluslararası-Disiplinlerarası Kadın Çalışmaları Kongresi* 05-09 Mart 2009, Sakarya, Kongre Bildirileri, 1, 45-54.
- Özçatal, E. Ö. 2011. Ataerkillik, Toplumsal Cinsiyet ve Kadının Çalışma Yaşamına Katılımı. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 1(1), 21-39.
- Sarker, M. R. 2020. Labor market and unpaid work simplifications of COVID-19 for Bangladeshi women. *Gender, Work & Organization*, (28:S2), 597-604, <https://doi.org/10.1111/gwao.12587>
- Schneider, F., & D. H. Enste. 2000. Shadow Economies: Size, Causes, and Consequences. *Journal of Economic Literature*, 38(1): 77-114.
- Singh, N. and Kaur, A. 2021. The COVID-19 pandemic: Narratives of informal women workers in Indian Punjab. *Gender, Work & Organization*, 1-20. <https://doi.org/10.1111/gwao.12766>
- Standing, G. 1989. Global Feminization Through Flexible Labour, *World Development*, (17:7) 1077-1095
- Sumalatha, B. S., Bhat, L. D. & Chitra, K. P. 2021. Impact of Covid-19 on Informal Sector: A Study of Women Domestic Workers in India, *The Indian Economic Journal* 69 (3), 441-461
- Şener, Ü. 2012. Kadın Yoksulluğu, *Mülkiye Dergisi*, 36(4):51-67

Özçatal, E., Ö., Güven, P. (2022) Covid-19 Krizi Sürecinin Kadınların Kayıt Dışı İstihdamına Etkileri
Politik Ekonomik Kuram, 6(1), 73-101.
Doi: 10.30586/pek.1107358

- Tokdemir, K. 2021. *Pandemi Sürecinde Ev Eksenli Çalış(a)mayan Kadınlar Anlatıyor* Hipokampus Akademi (Çevirim İçi: <https://hipokampusakademi.com/covid-19-pandemi-surecinde-ev-eksenli-calismayan-kadinlar-anlatiyor> Erişim Tarihi: 14 Ocak 2022)
- Tomei, M. 2000. *Home Work in Selected Latin American Countries: A comparative Overview* Infocus Programme, SEED, WORKING PAPER NO. 1, Geneva International Labour Organization (Available from: http://ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_emp/---emp_ent/---ifp_seed/documents/publication/wcms_117733.pdf, Accessed 14 January 2022)
- TÜİK 2022. Türkiye İstatistik Kurumu İşgücü İstatistikleri, <https://www.tuik.gov.tr>
- UN 2020. *Policy Brief: The Impact of COVID-19 on Women*, United Nations. 9 APRIL 2020, (Available from: <https://www.un.org/sexualviolenceinconflict/wp-content/uploads/2020/06/report/policy-brief-the-impact-of-covid-19-on-women/policy-brief-the-impact-of-covid-19-on-women-en-1.pdf>, Accessed 14 January 2022)
- Walby, S. 1990. *Theorizing Patriarchy*, Oxford: Blackwell.
- WB 2020. *Global Economic Prospects*, June 2020. Washington, DC: World Bank. DOI: 10.1596/978-1-4648-1553-
- WIEGO 2020. *Impact of Public Health Measures on Informal Workers Livelihoods and Health*. Women in Informal Employment: Globalizing and Organizing, (Aailable from: https://www.wiego.org/sites/default/files/resources/file/Impact_on_livelihoods_COVID-19_final_EN_1.pdf, Accessed 14 January)
- Yavorsky, J. E., Qian, Y. & Sargent, A. C. 2021. The Gendered Pandemic: The Implications of COVID-19 For Work and Family, *Sociology Compass* (15) 1-13
- Yücel, Y. 2020. Ekonomik Kalkınma ve Toplumsal Cinsiyet, İçinde Saygılıgil, F. (Edt), *Toplumsal Cinsiyet Tartışmaları* Ankara: Dipnot Yayınları, 86-102
- Zeybekoğlu-Akbaş, Ö. & Dursun, C. 2020. Koronavirüs (COVID-19) pandemisi sürecinde özel alanına kamusal alanı sığdıran çalışan anneler. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(5), 78-94.

Etik Beyanı: Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu yazarlar beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Politik Ekonomik Kuram Dergisinin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk çalışmanın yazarlarına aittir.

Ethics Statement: The authors declare that ethical rules are followed in all preparation processes of this study. In case of detection of a contrary situation, Political Economic Theory has no responsibility and all responsibility belongs to the authors of the study.

Yazar Katkı Oranı: Birinci yazar %70, ikinci yazar %30.

Author Contributions: 1st author's contribution rate: 70%, 2nd author's contribution rate: 30%.

Çıkar Beyanı: Yazarlar arasında çıkar çatışması yoktur.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest between the authors.